

«ΑΠΟΑΣΥΛΟΠΟΙΗΣΗ», «ΑΠΟ-ΙΔΡΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ» ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

ΘΩΜΑΣ ΥΦΑΝΤΗΣ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ

OTHERNESS AND "DE-INSTITUTIONALIZATION" PROCESS

THOMAS HYPHANTIS

ASSISTANT PROFESSOR OF PSYCHIATRY

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΘΩΜΑΣ ΥΦΑΝΤΗΣ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 451 10

Τηλ. 2651097322, 2651099668

e-mail: tyfantis@cc.uoi.gr

«ΑΠΟΑΣΥΛΟΠΟΙΗΣΗ», «ΑΠΟ-ΙΔΡΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ» ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

ΘΩΜΑΣ ΥΦΑΝΤΗΣ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ

*«Ένα σήμα είμαστε, ανερμήνευτοι
ανάλητοι είμαστε
κι έχουμε σχεδόν
την γλώσσα στα ξένα χάσει»
F. Hölderlin¹*

Έχουν περάσει αρκετά χρόνια από τότε που άρχισαν να λειτουργούν τα πρώτα προγράμματα αποκατάστασης χρονίως πασχόντων ασθενών νοσηλευομένων στα μεγάλα ψυχιατρεία της χώρας μας και υπάρχει πια αρκετή εμπειρία ώστε να μπορούμε να κάνουμε κάποιες εκτιμήσεις σχετικά με την πορεία των προγραμμάτων αυτών, να αξιολογήσουμε τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν και που αντιμετωπίζουν, αλλά και να προσεγγίσουμε θεωρητικά κάποιες πλευρές τους, στο φώς όσων ήδη έχουν συντελεστεί στα χρόνια αυτά.

Εργαζόμενος αρκετά χρόνια σε δομές Κοινωνικής Ψυχιατρικής και σε στενή συνάφεια με προγράμματα επανένταξης, συνειδητοποίησα κάποια στιγμή πως όλοι μας αναφερόμασταν σε αυτά με δυο όρους που είχαν καταλήξει να έχουν την ίδια σημασία: «Απο-ασυλοποίηση» και «Απο-ιδρυματοποίηση». Πράγματι, στην καθημερινή κλινική μας πράξη, άλλοτε χρησιμοποιούσαμε τον ένα και άλλοτε τον άλλο όρο, χωρίς να κάνουμε καμία διάκριση, ούτε και αναρωτηθήκαμε ποτέ αν υπάρχει κάποια διαφορά μεταξύ τους.

Είναι όμως πράγματι έτσι; Με τον όρο «απο-ασυλοποίηση» εννοούμε την διαδικασία εκείνη που προσπαθεί να «αποσπάσει», κατά μία έννοια, τον ασθενή από ένα ίδρυμα και να τον εντάξει στην κοινότητα, με απώτερο ίσως στόχο το κλείσιμο του

ιδρύματος. Γι' αυτό, όμως, έχουμε ήδη μία λέξη: Απο-ιδρυματοποίηση. Προς τι, λοιπόν, η χρήση του όρου «Απο-ασυλοποίηση» ως ταυτόσημης;

Η έννοια του Ασύλου αναφέρεται εξ ορισμού σε έναν τόπο κατοίκησης με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, έναν τόπο κατοίκησης που παρέχει *προστασία* και *ειδική περίθαλψη*, ένα *καταφύγιο*, έναν τόπο *ασφαλή, ιερό* και *απαραβίαστο, τόπο που «δεν μπορεί να συληθεί»*. Είναι ακριβώς *η ιερότητα* του χώρου που διαφοροποιεί το Άσυλο από το Ίδρυμα. Το Ίδρυμα, μπορεί μεν κι αυτό να εμπεριέχει κάποιες φορές ανάλογα στοιχεία, πρόκειται όμως για κάτι που *ο άνθρωπος έχει ιδρύσει για κάποιο, χρηστικό συνήθως, σκοπό*.

Οι κοινωνικές και ιατρικές αντιλήψεις για την τρέλα σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους αλλά και, κατά τη γνώμη μου, η διαχειριστική λογική της επίλυσης των προβλημάτων και η προσπάθεια καταστολής και ελέγχου της ετερότητας, μετέτρεψαν σιγά-σιγά το Άσυλο σε απάνθρωπο και «χρηστικό» Ίδρυμα.

Εύλογα, ίσως, θα απαντούσε κάποιος σχετικά με την ταυτοσημία των δύο όρων: «μα, είναι το ίδιο πράγμα, από καιρό το Ψυχιατρικό Άσυλο έχει χάσει πια την αρχική του σημασία». Ως ένα σημείο, πιθανόν πράγματι να είναι έτσι. Αναρωτιέται, όμως, κανείς για *το υπολανθάνον νόημα των λέξεων*, ιδιαίτερα όταν τις χρησιμοποιούμε εμείς, «οι ειδικοί»..

Εξακολουθεί σήμερα η λέξη «Άσυλο» να εννοεί και να περιέχει την παλιά της σημασία; Εξακολουθεί να σημαίνει τόπο ιερό και απαραβίαστο; Τόπο επιτρεπτικό στην ετερότητα; Κατά κανόνα, *ναι*. Πράγματι, συχνά χρησιμοποιούμε την λέξη αυτή με την αρχική της σημασία, όταν για παράδειγμα αναφερόμαστε στο Πανεπιστημιακό Άσυλο, στο Εκκλησιαστικό Άσυλο, στο Άσυλο των Μεταναστών, στο Πολιτικό Άσυλο κ.ο.κ.

Αν, όμως, και σήμερα Άσυλο *εξακολουθεί* να σημαίνει τόπο ιερό και απαραβίαστο, τότε τι άραγε μπορεί να σημαίνει η χρήση του όρου «Απο-Ασυλοποίηση»; Μήπως το τέλος της αποδοχής της «ιερότητας», μια επικράτηση δηλαδή της κυρίαρχης διαχειριστικής και «παντοδύναμης» λογικής του συστήματος, που επιζητά τον έλεγχο και την διασφάλιση και απορρίπτει κάθε τι «ιερό»; Μήπως, άρρητα, εννοεί την αποασυλοποίηση ως μέσο να καταστεί «προσπελάσιμο», κατανοητό και διαχειρίσιμο το Απρόσιτο; Και αν ναι, η ίδια

αυτή λογική δεν είναι που μετέτρεψε το Άσυλο σε απάνθρωπο τόπο εγκλεισμού, τραβώντας βίαιες διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στην «υγεία» και την «τρέλα»;

Είναι ίδιον του Δυτικού κόσμου, ιδιαίτερα στην εποχή μας, η πραγματικότητα να βιώνεται ως *διχασμένη*. Σωματικό-ψυχικό, αισθητό-νοητό, εσωτερικό-εξωτερικό, με διάφορες παραλλαγές και διαβαθμίσεις. Όμως, όπως λέει και ο ποιητής:

.... δεν έχει δυό στοιχεία ο κόσμος – δεν μοιράζεται

- κι η χαρά με τη λύπη στο μέτωπο του ανθρώπου μοιάζουν²....

Κατοικώντας στον σημερινό διχασμό ο άνθρωπος, αποφεύγοντας και αντιμαχόμενος την εκάστοτε «άλλη» πλευρά ως «ξένη» και «ανοίκεια», ουσιαστικά δεν είναι σε θέση να την αναγνωρίσει και να την αποδεχθεί. Η μόνη, ίσως, δυνατότητα «ένταξης» αυτής της «άλλης» πλευράς, θα ήταν μια συνομιλία μαζί της. Όπως και στην ψυχανάλυση, όπου η προηγουμένως «αθέατη», «ιδρυματοποιημένη», «ξένη» και «ανοίκεια» πλευρά εντάσσεται, έστω μερικώς, στο σύνολο, μέσα από μια συνομιλία, συνδιαλέγεται το «πριν» με το «τώρα», αναγνωρίζονται και γίνονται αποδεκτά τα παρελθόντα ως *παρελθόντα*, και είναι αυτή η συνομιλία που, μέσω της αποδοχής, θα φέρει μια *ένταξη*, μια «*αποκατάσταση*».

Στο θέμα του ασύλου, η διχαστική λογική, εμείς «μέσα» στην κοινωνία, οι ασθενείς «έξω» από αυτήν, φαίνεται να αγνοεί ότι η δομή του ασύλου είναι κι αυτή ένας «τόπος κατοίκησης». Η απόρριψή του ως τέτοιου, εξοστρακίζει την «άλλη πλευρά», το «απρόσιτο», το αντιμάχεται, με αποτέλεσμα να αποκλείει κάθε δυνατότητα συνομιλίας μαζί του, *του στερεί δηλαδή ουσιαστικά κάθε δυνατότητα ένταξης*.

Ποια, όμως, κάτω από το πρίσμα των όσων ήδη ειπώθηκαν, θα ήταν η καταλληλότερη θεραπευτική στάση;

Ο Sigmund Freud, σε ένα κείμενό του το 1912 με τον τίτλο «Συμβουλές προς τον ιατρό κατά την ψυχαναλυτική αγωγή» γράφει πως για τον ψυχαναλυτή η πιο επικίνδυνη «συναισθηματική τάση» είναι η «θεραπευτική φιλοδοξία»³.

Προκαλεί αρχικά εντύπωση η φράση αυτή. Δηλαδή, ο ψυχαναλυτής να μην έχει τη φιλοδοξία να θεραπεύσει; Να είναι αδιάφορος; Πώς μπορεί να έχει κανείς εμπιστοσύνη σε έναν τέτοιο άνθρωπο, σε μια τέτοια θεραπεία;

Ο Freud μιλάει φυσικά μέσα από τις συνθήκες της εποχής στην οποία γράφτηκε το κείμενο. Με την ψυχανάλυση να αντιμετωπίζει τη γενική δυσπιστία και με τον «πειρασμό» του ψυχαναλυτή να παρουσιάσει επιτυχίες για να αποδείξει την αποτελεσματικότητά του «νέου και αμφισβητούμενου μέσου του». Ο Freud, επιπλέον, αποτρέπει τον θεραπευτή από την θεραπευτική φιλοδοξία γιατί μόνον έτσι θα μπορεί να βρίσκεται σε εκείνη την διάθεση της τόσο απαραίτητης για την θεραπεία «ελεύθερα μετέωρης προσοχής» και για να μην «εκτίθεται σε ορισμένες αντιστάσεις του ασθενούς».

Ίσως, όμως, να μην είναι μόνον αυτοί οι λόγοι που κανείς θάπρεπε να εγκαταλείψει την θεραπευτική φιλοδοξία. Στην θεραπευτική φιλοδοξία, τόσο στην ψυχανάλυση αλλά και σε ολόκληρο το φάσμα της ιατρικής, υπολανθάνει μια άμετρη υπεροψία του θεραπευτή, αφού ένας τέτοιος θεραπευτής *πρέπει* να γνωρίζει *ποιό* είναι το «πρόβλημα», *ποια* η «θεραπεία» του και *πώς* θα την επιτελέσει⁴.

Είναι σήμερα αυτονόητο αξίωμα της ιατρικής ότι *τα πάντα είναι (ή πρέπει να είναι) γνωστά*, ή, τουλάχιστον, κάποια, προσωρινά μόνον άγνωστα. Είναι όμως συγκλονιστική η στιγμή της διαπίστωσης, όταν και αν συμβεί, του σε ποια στενή λωρίδα κινείται αυτή η ιατρική, και πόσο βαθιά είναι η άβυσσος των ακατάληπτων πραγμάτων τριγύρω της.

Η παράγραφος του κειμένου του Freud που αναφέρθηκε, κλείνει με τις εξής φράσεις: «Ένας παλιός χειρουργός είχε ως ρητό του τα εξής λόγια: *Εγώ το επέδεσα, ο θεός το θεράπευσε*».

Ας μείνουμε για λίγο στο ρητό του «παλαιού χειρουργού», του Γάλλου χειρουργού Ambroise Paré, ιατρού με εξαιρετικές διανοητικές ικανότητες και άοκνου εργάτη της ιατρικής στην δύσκολη και με ιδιαίτερα ταξικά στεγανά κοινωνία του αναγεννησιακού κόσμου. Το ρητό λέει: δεν περνούν όλα από τα δικά μου χέρια, εγώ επιδένω, όμως η ίαση είναι έργο του θεού. Εύκολα διακρίνει κανείς εδώ την χριστιανική μεταλλαγή εκείνης της

ελληνικής έκλαμψης για την ιατρική «τέχνη». Εδώ, η αριστοτελική «φύσις» έχει δώσει τη θέση της στον «θεό».

Η σύντομη μνημόνευση αυτής της παράδοσης για τα όρια του ανθρώπου εμπρός σε κάτι που τον ξεπερνά, μπορεί τώρα να θυμίσει σ' εμάς τα όριά μας, τα οποία όμως δεν τίθενται πλέον ως όρια του αδύναμου ανθρώπου απέναντι στον παντοδύναμο θεό, αλλά *ως σεβασμός απέναντι στο Απρόσωπο*. Όσο εναργέστερα επιτελείται το άλμα από τη θεραπευτική φιλοδοξία στον σεβασμό των θνητών απέναντι στο Απρόσωπο, τόσο ριζικότερα μεταβάλλεται και η σχέση του ιατρού απέναντι στο έργο που καλείται να επιτελέσει, και στην έκβασή του, ό,τι συνήθως ονομάζουμε «επιτυχία» και «αποτυχία»⁴.

Ίσως, ο μόνος δρόμος να καθ-ιερωθούν τα προγράμματα της ψυχιατρικής αποκατάστασης είναι να αποκτήσει αυτή η λέξη την πλήρη σημασία της, δηλαδή να αφήσουν χώρο για το Ιερό και το Απρόσιτο, εγκαταλείποντας κάθε προσπάθεια ελέγχου και καθυπόταξής του. Η μη αποδοχή του και η έμμονη προσπάθεια ελέγχου του, το μόνο που καταφέρνουν είναι να συμβάλλουν στην δημιουργία ενός κλίματος «ψευδοοικειότητας» και «συμβίωσης», που συχνά συναντά κανείς στις σημερινές ενδιάμεσες δομές. Και είναι φυσικό, από τη στιγμή που δεν γίνεται αποδεκτή η ετερότητα, να χάνεται οποιαδήποτε απόσταση, και να απουσιάζει παντελώς μια απαραίτητη, κατά τη γνώμη μου, αίσθηση «ανοίκειου», αφού τέτοιο είναι το Απρόσιτο, προσδίδοντας, και σε αυτές τις σύγχρονες δομές, στοιχεία και χαρακτηριστικά εκείνης της παλιάς αίσθησης ιδρυματισμού.

Αντίθετα, η παροχή της απαραίτητης προστασίας, η αναγνώριση της ιερότητας του διαφορετικού, η αποδοχή του πεπερασμένου των παρεμβάσεών μας και, κυρίως, η αποδοχή και συνομιλία με την ετερότητα, αποτελούν ίσως και τον μοναδικό δρόμο για μια μελλοντική ένταξη. Δεν νομίζω ότι είναι δυνατόν να «ανοίξουμε» τα ιδρύματα χωρίς να «ανοίξουμε» εμείς στο «άλλο», χωρίς να συνδιαλλαγούμε μαζί του και χωρίς να το εντάξουμε στη ζωή μας ως τέτοιο, δηλαδή ως Απρόσιτο και Ιερό, που, όμως, μπορούμε να υπάρχουμε και να αναπνέουμε κάτω από τον ίδιο ουρανό χωρίς την ανάγκη να το γνωρίζουμε απόλυτα και να το ελέγχουμε. Και ο δρόμος προς αυτή τη συνομιλία θα είναι

ένα «όχι-πια» και «όχι-ακόμη». Και σε μια τέτοια συνομιλία ίσως φανεί πως παρελθόν και μέλλον δεν είναι δύο πράγματα χωριστά μεταξύ τους, αλλά πως μόνον η αναγνώριση και η αποδοχή των παρελθόντων, ως τέτοιων, ανοίγει δρόμους για τα τωρινά και τα επερχόμενα. Και όλα αυτά δεν σημαίνουν τίποτε άλλο παρά το ότι πρέπει να παραμείνουμε ανοιχτοί για τα παρόντα, τα επερχόμενα, την ιστορικότητά μας, σεβόμενοι το μυστήριο του «όχι-πιά» και του «όχι-ακόμη», μυστήριο, τον δρόμο του οποίου με τόση ενάργεια περιγράφει ο Thomas Elliot στα «Τέσσερα κουαρτέτα»⁵:

[.....]

Είπα στην ψυχή μου, ησύχασε και περίμενε δίχως ελπίδα

Αφού η ελπίδα θα ήταν ελπίδα για λάθος πράγματα. Περίμενε δίχως αγάπη

Αφού η αγάπη θα ήταν αγάπη για λάθος πράγματα. Υπάρχει ακόμα πίστη

Μα η πίστη και η αγάπη και η ελπίδα είναι όλες τους σε αναμονή.

Περίμενε δίχως σκέψη, αφού δεν είσαι έτοιμος για τη σκέψη:

Για να φτάσεις σ' ό,τι δε γνωρίζεις,

Πρέπει να πάρεις έναν δρόμο που είναι ο δρόμος της άγνοιας.

Για ν' αποκτήσεις ό,τι δεν έχεις

Πρέπει να πάρεις τον δρόμο της ανέχειας.

Για να φτάσεις όπου δεν είσαι

Πρέπει να πάς από τον δρόμο στον οποίο δεν είσαι.

Κι ότι δεν γνωρίζεις είναι το μόνο που γνωρίζεις.

Κι ό,τι κατέχεις είναι ότι δεν κατέχεις.

Κι όπου είσαι είναι όπου δεν είσαι.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον ψυχίατρο-ψυχαναλυτή κ. Κώστα Γεμενετζή για την σημαντική συμβολή του στην εργασία αυτή, της οποίας αρκετά σημεία και αποσπάσματα έχουν αντληθεί από τις σημειώσεις και τις συζητήσεις που έγιναν στα σεμινάρια που διοργάνωσε με θέμα «Μια νέα σχεδίαση της Επανεισαγωγής στην Ψυχανάλυση», κατά το διάστημα 1994-2002.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Holderlin, F. (1996), «Ελεγείες, ύμνοι και άλλα ποιήματα», Μτφρ. Στ. Νικολούδη, Εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1996.
2. Ελύτης Ο., Ωδή στον Πικάσσο, από τα «Ετεροθαλή», Ίκαρος, Αθήνα, 1996.
3. Freud, S. (1953) Raetschlage fuer den Artz bei der Psycho-analytischen Behandlung (Conseils aux médecins sur le traitement psychanalytique), in *De la technique psychanalytique*, Paris, P.U.F., pp 66-71.
4. Κ. ΓΕΜΕΝΕΤΖΗΣ: «Επανεισαγωγή στην Ψυχανάλυση», Εκδ. Εστία, 1991.
5. Eliot, T.S. (1943) *Four Quartets*. A Harvest Book, Harcourt Brace & Company. Απόδοση στα Ελληνικά: Κ. Γεμενετζής.